

Bányai Emőke: A professzionalizáció és deprofesszionalizáció hullámain

Egy szakma átalakulása vagy megszűnése?

2023 októberében Szokoli Erzsébet és Tóbiás László kollegáimmal A professzionalizáció és deprofesszionalizáció hullámain címmel tartottunk előadást a *Szolidaritás egy befogadó társadalomért és a szociális szakmákért* c. konferencián. Ebből a több nézőpontból összeszerkesztett előadásból ebben a cikkben a szociális szakmák deprofesszionalizálódásával kapcsolatos aspektusokat foglalom össze – elsősorban azoknak a Nagy-Britanniában zajló folyamatoknak a bemutatásával, amelyek megkétszerezve ugyan, de tükröződnek a szakma hazai változásaiban is.

A szociális munka változásai az Egyesült Királyságban

2008-ban az Egyesült Királyságban, a Nottingham Egyetemen *A szociális munka és szociális gondoskodás alapvető értékeinek megerősítése* (Affirming Our Value Base in Social Work and Social Care) címmel tartottak konferenciát, melyen olyan hírességek álltak ki a szociális munka értékrendjének megerősítése mellett, mint Lena Dominelli, Iain Ferguson, Peter Beresford és mások. Az Egyesült Királyságban a 1970-es éveket tekintették a szakma csúcspontjának, mikor az a karitászról egyértelműen professzióvá vált. Ennek feltételeit a második világháború után kiépülő jóléti állam és a szociáldemokrata konszenzus teremtette meg, mely azonban 1980-as évektől kezdve visszaszorult. A konferencián résztvevők komoly aggodalmakat fogalmaztak meg azzal az irányváltással kapcsolatban, melyet az 1980-as évektől kezdve az Egyesült Királyságban a szociális munka megtenni kényszerült: a neoliberalizmus talaján kifejlődő menedzserializmus elterjedése miatt a szakma értékei és korábbi struktúrái visszaszorultak, a szociális munkában jelentős deprofesszionalizálódás zajlott le (Rogowski, 2023).

Olyan helyzet alakult ki, melyben a bürokratizmus és az adatlapok kitöltése annyi időt és energiát vett és vesz el a szakemberektől, hogy nagy erőfeszítésekkel is csak a szakma morzsáit tudják becsempészni mindennapi munkájukba. A menedzserizmus az alacsonyabb képzettségűek foglalkoztatását preferálja, így szociális munkásokat csak a szakmai hierarchia magasabb pozícióiban alkalmaznak, a közvetlen kliensmunka nagy részét kevésbé képzett, és alacsonyabb fizetésű szociális gondozók végzik el (Rogowski, 2023).

A nagy elméletalkotók közül Dominelli (2009, idézi Rogowski, 2023) a szociális munka újrapozicionálásának tekintette a végbemenő folyamatot, Payne a folyamatos változást hangsúlyozza (2005, idézi Rogowski, 2023), mások, például Ferguson (2008, idézi Rogowski, 2023) csak a szakma technicizált, megcsönkített változatát látja benne; egy olyan tevékenységet, mely nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A neoliberalizmus a jóléti kiadások erős csökkentésével a társadalmi egyenlőtlenségek fokozódását idézte elő, így a szociális munkának ebben a megváltozott környezetben, kevesebb forrásból kellene több szolgáltatást nyújtania.

Rogowski (2023) szerint az 1980-as évek óta erősödő menedzserializmus oda vezetett, hogy ma az intézményi kontroll, a pénzügyi restrikción és az intézményi sztenderdek erősebb hatást gyakorolnak a praxisban dolgozók munkájára, mint a szakmai értékek, az etikai kódex, az alapvető emberi jogok. Ennek eredményeképpen a korábban szemtől-szembe kapcsolatokon alapuló munka bürokratizálódott, amelyben a források minél hatékonyabb felhasználása a fő szempont. Erősödött a kontroll, a morális nyomásgyakorlás; a szociális munkás bizonyos viselkedésformákat írhat elő klienseinek, akik, ha ezeket nem tartják be, elveszíthetik gyerekeik felügyeleti jogát vagy személyes szabadságukat is. Rogowski (2023) szerint a szakma ma már csak egy halvány visszfénye egykori önmagának. Szimbolikusan mutatja a változást, hogy az ottani szociális munkás szövetség (National Institute of Social Work) és a szociális munkásokat képző és továbbképző intézményeket tömörítő szervezet (Central Council for the Education and Training of Social Workers) mandátumainak nagy részét egy olyan karitatív szervezet vette át, mely a kiváló gondoskodási gyakorlatokat hivatott terjeszteni – és meg kell jegyezni, hogy valóban kiváló anyagok is találhatóak az oldalain (Social Care Institute for Excellence) (Rogowski, 2023).

Rogowski (2023) a fent említett könyvében úgy látja, hogy Thatcher kormányzása alatt a szociális munkát megpróbálták visszafordítani a karitás gyakorlatához, az elméleti képzés háttérbe szorult, a kompetenciák megszerzése került a középpontba, ami a szakma széttöredezéséhez vezetett, ahol a privát-szektorból beszivárgó indikátorok lettek hivatottak a munka eredményességét mérni. Így a szociális munka elvesztette korábbi, kapcsolatokra irányuló fókuszát, jelenleg egy kvázi-piaci rendszerben működik. Tony Blair megválasztása után a piaci elvek elsőbbsége továbbra is megmaradt, a szolgáltatásokat privatizálták, a civilekre hárították. Ettől kezdve kevésbé beszéltek szociális munkáról, sokkal inkább szociális gondozásról vagy gondoskodásról. A munkáltatók bevonása a képzésbe és a kompetenciafejlesztés hangsúlyozása tovább csökkentette a szakma autonómiáját; a szakembereket megregulálták, akik ezt továbbadták azoknak, akiknek az érdekeit képviselniük kellett volna. Különböző menedzsment-eszközökkel próbálták sztenderdizálni a munkát, felmérni és csökkenteni a kockázatokat, a közkiadások csökkentése és a költségvetési megfontolások érdekében. Mindez kiábránduláshoz és demoralizálódáshoz vezetett a szakmában dolgozók körében, akik frusztráltak tapasztalták, hogy szakmai szempontjaikat pénzügyi megfontolások írják felül.

Világos volt, hogy a gyerekes családok egy része komoly nehézségekkel küzd, a preventív szolgáltatásokat sorra megszüntették, ehelyett előírták a szülőknek, hogy mit kell tenniük – többnyire olyan dolgokat, amihez nem voltak megfelelő eszközeik. Rogowski (2023) szerint a szakmai legfőbb kérdése most az, vissza tud-e fordulni ebből a helyzetből oda, hogy ismét az igazságosság, egyenlőség és a szolidaritás eszméi szerint működjenek.

Hogyan jutottunk idáig?

A szociális munka sok szempontból a felvilágosodás, a modernitás terméke; hisz a világ megismerhetőségében, abban, hogy technikai racionalitás alapján határozható meg az optimális eljárások és a világ általában jobbítható (Howe, 1992).

A jóléti állam kiépülése a második világháború után a modernitás optimista világgépe alapján történt, ez adta a szociális munka szakmává válásának keretét, melynek csúcspontja a fejlett országokban az 1970-es évekre esett. Ekkorra alakultak ki azok a közös elméleti alapok, jelentek meg azok a „nagy narratívák”, melyeket a szakma közel egy évszázados fejlődése során kitermelt.

Az információs társadalom létrejött az 1970-es évektől kezdve a modernitás kríziséhez és egy új korszak kialakulásához vezetett. Ettől kezdve a korábban társadalmilag adott életút önállóan létrehozandó projektté alakul át, az identitás egyéni konstrukció termékévé válik (Bauman, 2002). A betegséggel, öregséggel, munkanélküliséggel járó kockázatok individualizálódnak, kezelésük a jóléti államból jórészt a privát/piaci szférába, és egyre inkább a család hatáskörébe kerül vissza. A szociális munkások már nem közvetlenül maguk biztosítják a szolgáltatásokat, hanem a piacról vásárolnak szolgáltatási csomagokat; ebben a pénzügyi szempontok sokszor felülírják a minőséggel kapcsolatos elvárásokat. A 80-as évektől a fejlett országokban, ahol a szociális szakmák a legkorábban alakultak ki, elkezdődött egy ellentétes folyamat, a szociális munka de-professzionálódása, a szociális professziók fokozatosan elvesztik azt a képességüket, hogy maguk határozzák meg szakmai gyakorlatuk céljait és feladatait, egyre inkább a politikai döntéshozás kiszolgálóivá válnak (Lorenz, 2003). A szakma nagy legitimáló narratívái épphogy kialakultak, már össze is omlottak.

A szociális szakmák átalakulásához sok tényező járult hozzá, ezek közül a legfontosabbak a következők:

1. Az információs társadalom létrejött, a modernitás válsága, a kockázat-társadalom kialakulása (Beck, 2003)
2. a globalizáció hatása (Khan – Dominelli, 2000), illetve ennek részleges visszafordulása (Pogátsa, 2023)
3. a posztmodern megjelenése (Lyotard, 1993)
4. a huszadik század utolsó harmadától új gazdasági, társadalmi és szellemi környezet (Geissler, 1996), melyben a jóléti állam átalakulásával a segítő szakmák külső környezete is átalakul (Jordan, 2003)
5. a munka jelentésváltozása (Török, 2014)
6. a fejlett világban a nők tömeges munkába állásával kialakuló gondoskodási válság (Selma Sevenhuijsen, Nancy Fraser)
7. a robotizáció és a mesterséges intelligencia megjelenése – bár a jövőkutatók szerint az ún. rózsaszín-galléros munkákat fogják a legkevésbé érinteni az ezzel járó változások. A munka fogalma folyamatosan átalakul, sok olyan munkakör van ma, melyet az előző évszázadokban nem tekintettek munkának, hanem a család tevékenységkörébe sorolták őket (Pogátsa, 2023) Ezeket a tevékenységeket hagyományosan inkább nők végzik, ezért nevezik ezeket rózsaszín galléros munkáknak.
8. a klímaváltozás.

A szociális munka a modernitás szülötte, három jellegzetes sarkköve a *care*, a *control*, és a *cure*, a modernitás három nagy projektje (Howe, 1994). A „harmadik út” megjelenése az 1980-as években olyan kikényszerítési ethoszt teremtett, melyben a jóléti jogosultságok alapja a munkakötelezettség /workfare/ lett (Gilbert 1998, Lorenz, 2003). A szociális munkások korábbi szerepéből, melyben a *care* és a *control* ellentmondásos, de elválaszthatatlanul összetartozó egységet alkotott, a *control* erősödött fel, a *care* delegálódott a civileknek, önkénteseknek.

Rogowski (2020) szerint a szociális munka újra a kialakulása előtti szakaszba tér vissza, a karitász jellemzőit kezdi el viselni. A szakterületek ismét széttagolódnak, a közös „szociális munkás” identitás megszűnik. Ez együtt jár azzal, hogy a szakképzett szociális munkások iránti kereslet csökken, a gondozási feladatokat visszahárítják az egyénekre, családokra, kisközösségekre, ezzel a preventív és radikális munka lehetősége egyre csökken. Az 1990-es évekre a jóléti állam elveszti a társadalmi integrációt segítő funkcióját, ehelyett költség-hatékony szolgáltatások közvetítőjévé válik. A szociális munka kvázi-üzleti szektorként működik, ami maga után vonja a szociális munkások jelentős részének kiábrándultságát és demoralizációját.

A szociális szakmák deprofesszionalizációjára utaló jelek Magyarországon

A bevezetőben említett, *Szolidaritás egy befogadó társadalomért és a szociális szakmákért c.* konferencián a professzionalizáció és deprofesszionalizáció hullámain címmel tartott előadás nyomán itt a szociális szakmák deprofesszionalizálódásával kapcsolatban, hazánkban tapasztalható folyamatok közül villantok fel néhányat, jól tudva, hogy a jelenség nem csak a szociális szakmákat érinti, hanem ennél sokkal átfogóbb jelenségről van szó.

Magyarországon a szociális munka szakmává válása a fejlett országoknál csaknem egy évszázaddal később alakult ki, és kétségek fűződnek ahhoz, hogy egyáltalán befejeződött-e. A szakma előzményei ugyan korábban is léteztek Magyarországon (például zöldkeresztes nővérek a két világháború között, nevelési tanácsadóknak dolgozó családgondozók az 1970-es években, stb.), a szociális munka rendszerszintű kiépülése azonban csak 1989 után vett nagy lendületet. Az első szociálismunkás-képzés 1989-es indulása, a 1993-as szociális törvény, az 1997-es gyermekvédelmi törvény ennek a folyamatnak kiemelkedő fontosságú jelei. A szakmává válás másik mérföldkövének tekintett etikai kódex első változata hazánkban 1995-ben jelent meg. Ez az évtized a szociális törvény és a gyermekvédelmi törvény által létrehozott, illetve megerősített intézmények kialakulásának ideje, tehát a szakma széles körű expanziója jellemző. Ugyanakkor szinte azonnal megjelentek ezzel ellentétes tendenciák is: Bugarszki Zsolt (2004) szerint már a 2000-es évek elején érezhetőek voltak a szakma válságtünetei. Vida Anikó (2021 az idősök ellátásában fedez fel hasonló jelenségeket, Meleg Sándor (2023) csaknem két évtizeddel későbbi véleménye is ugyanezzel szembesít: „*Napjainkban egyre több olyan jelenséggel szembesülünk, mely azt az érzést erősíti, hogy a szakma professzióvá válása és deprofesszionalizálódása nálunk szinte egy időben zajló, egymásnak feszülő folyamatok*”.

Napjainkban erős politikai szándékot tapasztalunk arra, hogy a szociális szakmákat gondoskodáspolitikává alakítsák, ennek bizonyítéka a gondoskodáspolitikai szakirányú továbbképzési szak, illetve a mesterképzés meghirdetése. Sokan értelmezik úgy ezt a jelenséget,

mint a szociális munka fejlődésének visszafordítására irányuló erőfeszítést. A gondoskodáspolitikai „a szociális munkából kivenné azt, ami az IFSW-definíció szerint a lényege: „a társadalmi változás és fejlődés, a szociális kohézió előmozdítása, az emberek szabadsága és hatalommal való felruházása, a társadalmi igazságosság, az emberi jogok alapelve” (Fehér, 2014).

Mindez jól mutatja, hogyan alakul át, hogyan definiálódik újra az állam és a társadalom viszonya, hogyan bomlik a társadalmi szolidaritás, hogyan erodálódnak a szociáldemokrata értékek, mindez az új jobboldal térnyerése következtében (Sziklai, 2018). Az intézményi érdekek kerülnek előtérbe a szolgáltatásokat igénybe vevők érdekeivel szemben. A szakmát gyakorlók érzik a feszültségek növekedését, a munka egyre nagyobb erőfeszítéseket követel, dilemmáikkal sokszor magukra maradnak, miközben azok az emberek, akiknek a szolgáltatások szólnak, egyre inkább elszigetelődnek.

Szabó Lajos 2012-ben, a Hálóban megjelent vitaindító cikkében kiemelt néhány olyan jelenséget, mint például azt, hogy a FOSZK-képzések eredményeként „a kvalifikált szociális munkások új generációja egyre inkább kiszorul saját alkalmazási terepeiről”. Szintén említi azt a tendenciát, hogy ezzel az önkormányzatok szinte felhatalmazást kapnak arra, hogy „kvalifikált szakemberek helyett alacsonyabb végzettségűekkel töltsék be a még egyáltalán létező helyeket”. Szintén veszélyes jelenségnek tekinti, hogy „a szociális ágazatot más szakmák munkaerőpiaci feszültségeinek zsírpelére használják”. Nem lehet nem észre venni azt az általa is említett (Szabó, 2012), de azóta még erőteljesebben kibontakozó folyamatot, miszerint az egyes munkakörökbe felvehető képzettségi kritériumai egyre szélesebbre nyílnak.

Szintén a fejlett országokban lezajló menedzserializmussal párhuzamos folyamatnak tekinti a családsegítő és az esetmenedzser szerepkörének elkülönülését (Szabó, 2016) a család és gyermekjóléti szolgálatok és központok kialakítását. Ez a jelenség abba a fejlett országokban is megfigyelhető tendenciába illeszkedik, hogy a segítő szervezetek működését egyre erőteljesebben protokollok szabályozzák, egyre több bürokratikus feladattal kell megbirkózniuk a személyes segítő kapcsolatok rovására. Az állami szerepvállalás visszaszorulásával egyre erősebben érezhető a gondoskodás felértékelődése a szociális munkával szemben.

A piacosodás hatásai a szociális szférában is érvényesülnek, a visszavonuló állam nem, vagy kevésbé finanszíroz egyes, korábban már kiépült szolgáltatásokat, a felelősséget az egyénre, a családra, a kisközösségre helyezi át, csak akkor lép be, ha mindezen szereplők valamilyen oknál fogva nem képesek segítséget nyújtani. Szimbolikusan tekinthető, hogy ahogy a szociális törvény 2023-as változása ezt a sorrendet állította fel.

Gyakori jelenség, hogy eltérő értékírányultságuk, prioritásaik miatt ugyanazon a területen működő civil és önkormányzati szereplők között éles konfliktusok bontakoznak ki. A civil szereplők értékrendjük, rugalmasabb működésük miatt gyakran közelebb állnak az általuk segítettekhez, míg az önkormányzatok által fenntartott szervezetek munkatársai több kontrolláló funkciót (soft police) látnak el. Az, amit szociális munkának gondoltunk az 1990-es években, gyakran már csak a civil szférában tud csak megvalósulni, olyan szervezeteknél, mint például az InDa House Egyesület, a Bagázs, az Igazgyöngy – és a sort szerencsére hosszan

lehetne folytatni. Természetesen látunk példákat kiváló gyakorlatokra az önkormányzatok vagy az egyházak által működtetett szervezeteknél (ilyenek tekinthető például néhol a Felzárkózó Települések gyakorlata), de sokszor a civilek képesek a leggyorsabban, leghatékonyabban reagálni egy-egy problémára, a legtöbb szaktudás is sokszor náluk halmozódik fel.

Ebben a helyzetben a szakma magyarországi kialakulásakor létrejött, széles konszenzuson alapuló ernyőszervezetek működése egyre nehezebb lesz, a szakmán belül keletkező frontvonalak kialakulásával teljes körű felhatalmazásuk megkérdőjeleződik, a belső törésvonalak miatt már nem képesek a teljes szakmai spektrum ügyeit átfogóan képviselni. A 2000-es évektől erőteljes szakmai fejlődésnek lehetünk tanúi egy-egy szűkebb szakterületen (például a szenvedélybetegek és családtagjaik segítése, hogy csak egy területet említsek). Új, jó minőségű segítő szolgáltatások, illetve új civil szolgáltatók jelennek meg egy-egy speciális szükségletre válaszképpen (például fiatal szülők segítése, stb.)

A fontos szakmai diskurzusok többnyire kisebb szakterületeken belül folynak, az adott szakterület kérdéseivel kapcsolatban. Az egységesülésig éppen csak elért / vagy el sem ért szakma fragmentált területeken fejlődik. Ezt a folyamatot erős politikai szándék is támogatja: a gondoskodáspolitikai egyértelműen szakterületi munkában és nem átfogó folyamatokban gondolkodik. Szakmai fejlődés kezdetei tapasztalhatók az egyházaknak újonnan átadott, illetve ott kialakított szolgáltatások területén – az azonban esetleges, hogy felhasználják-e azokat a tudásokat, tapasztalatokat, melyek az adott területen (például legszegényebb településeken folytatott közösségi munka), más szolgáltatóknál felhalmozódtak.

A nemzetköziesedés következményei is felfedezhetők a szakmában: az itthon végzett, de külföldön dolgozó, magyar szociális munkások – főként egy-egy esetre reagálva – a világhálón gyorsan megosztják munkatapasztalataikat, ezzel tükröt tartva és összehasonlítási lehetőséget teremtve az itthoni folyamatoknak. Az angol nyelven folyó szociális munkás-képzések olyan kihívásokat és tapasztalatokat hoznak be a hazai szociális képzésekbe, melyek a szakma megújulásához is muníciót teremthetnek. A szociális, illetve gyermekvédelmi területen működő nagy, nemzetközi szervezetek munkájukkal egy más, a hazaitól jelentősen eltérő munkakultúrát, szervezési módot hoznak be a magyarországi gyakorlatba, ami szintén hatással van a szakma itthoni gyakorlatára is.

Mit tehetünk ebben a helyzetben? Walter Lorenz (2023) szerint a szociális munkások feladata annak kihangosítása, hogy a „társadalmi” jelentése a 21. században megváltozott: továbbra is a személyestől a politikai szintig tart; a szakma feladata *„a közös értékek és jelentések megtalálása”,* annak kimunkálása, hogy a másik mássága *„az egyenlő feltételek melletti elismerését jelenti, és a gazdasági különbözőségeken átívelő terek kialakítását, ahol az emberek közel kerülhetnek anélkül, hogy a közelség fenyegetővé válna”* (Lorenz, 2023).

Ezek a jelenségek minket, a szakma gyakorlóit és oktatóit rákényszerítik arra, hogy átgondoljuk a helyzetünket, megerősítsük a szociális szakmák alapértékei melletti elkötelezettségünket és olyan folyamatokat indítsunk el, melyek a deprofesszionizálódás ellenében képesek hatni, a szociális szakmák integritásának megtartása érdekében. A szakma művelői és oktatói egyik legfontosabb feladata jelenleg valószínűleg az, hogy a megváltozott társadalmi feltételek között a szociális szakmák értékeit megőrizve olyan gyakorlatot folytassanak, ami kongruens a szakma

korábbi etikai elköteleződéseivel és ezt a folyamatot tudatosítsák a széles értelemben vett szakmai közönséggel.

Hivatkozások

Bauman, Zygmunt: *Modernity and Ambivalence*, idézi Rogowski, Steve /2020/: *Social Work. The Rise and Fall of a Profession?* Bristol University Press, UK

Bugarszki Zsolt (2004): A magyarországi szociális munka válsága. *Esély*, 2004/3, https://www.esely.org/kiadvanyok/2004_3/2004-3_3-1_Bugarszki_szocmunka_valsaga.pdf

Dominelli, Lena (2009): *Repositing Social Work*, idézi Rogowski, Steve /2020/: *Social Work. The Rise and Fall of a Profession?* Bristol University Press, UK

Fehér, Boróka (2014). A szociális munka globális definíciója. *Párbeszéd: Szociális Munka folyóirat*, 1(1-2), <https://ojs.lib.unideb.hu/parbeszed/article/view/513>

Ferguson, Iain (2008): *Reclaiming Social Work: challenging neoliberalism and promoting social justice*, idézi Rogowski, Steve /2020/: *Social Work. The Rise and Fall of a Profession?* Bristol University Press,

Karlheinz A. Geißler (1996): *Tanulmányok a szupervízió köréből I.*, Supervisio Hungarica, Budapest

Howe, David (1992): *Child Abuse and the Bureaucratisation of Social Work*, idézi Rogowski, Steve /2020/: *Social Work. The Rise and Fall of a Profession?* Bristol University Press, UK

Khan, Peter; Dominelli, Lena (2000): *The Impact of Globalization on Social Work Practice in the UK. European Journal of Social Work*, 3(2), 95–108.

Lorenz, Walter (2003): *Szociális munka Európában – áttekintés és jövőbeni fejlődési irányok. Esély*, 2003/3, http://www.esely.org/kiadvanyok/2003_3/LORENZ.pdf

Lorenz, Walter (2023): *Trends in social work in the 21st century – Trendek a 21. századi szociális munkában*, elhangzott a Szolidaritás egy befogadó társadalomért és a szociális szakmákért c. konferencián, 2023. október 13-án, Budapesten.

Liotard, François: *A posztmodern állapot*. In Bujalos István (szerk., 1993): *Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*, Budapest, Századvég Kiadó

Meleg, Sándor (2021): *Párbeszéd a romok között – reformgondolatok a személyes gondoskodást nyújtó szociális szolgáltatásokról. Párbeszéd: Szociális Munka folyóirat*, 8(1). <https://doi.org/10.29376/parbeszed.2021.8/1/3>

Payne, Malcolm: *The Origins of Social Work: Continuity and Change*. Idézi Rogowski, Steve /2020/: *Social Work. The Rise and Fall of a Profession?* Bristol University Press, UK

Pogátsa Zoltán: *Mozgásban a világ – a politikai gazdaságtan nagy trendjei*. In: Kapitány-Fövény Máté (szerk.) /2023/: *Holnap. Hogyan őrizzük meg lelki egészségünket a gyorsan változó jövőben?* HVG Könyvek, Budapest

Rogowski, Steve /2020/: *Social Work. The Rise and Fall of a Profession?* Bristol University Press, UK

Sevenhuijsen, S. L. – Švab, A. (szerk.) (2004) *The Heart of the Matter: The contribution of the ethic of care to social policy in some new EU member states*. Ljubljana: Peace Institute.

Szabó Lajos (2012): Megjegyzések a szociális képzések rendszere és a személyes gondoskodást nyújtó szociális intézményekben foglalkoztatottakra vonatkozó képesítési előírások kapcsán. Háló, 18. évfolyam 3. szám, https://matarka.hu/cikk_list.php?fusz=128263

Szabó Lajos (2013): Idősellátás kérdőjelekkel. *Esély*, 24(4), 87–97.

Szabó, L. (2016): Az esetmenedzseri tevékenység jelenléte és dilemmái a hazai szociális munkában. *Párbeszéd: Szociális Munka folyóirat*, 3(2).
<https://ojs.lib.unideb.hu/parbeszed/article/view/5882>

Török Emőke (2014): *Munka és társadalom. A munka jelentésváltozásai a bér munkán innen és túl*. L'Harmattan Kiadó, Budapest

Vida Anikó (2021): A professzionális gondoskodás konstrukciója és válsága az idősellátásban dolgozók perspektívájából, *Socio*, <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.3.69>